

Adam Romejko

Przemiany austriackiej tożsamości narodowej

Wprowadzenie

Latem 1996 r. wyjechałem po raz pierwszy do Wielkiej Brytanii. W ramach odprawy celnej obowiązkowe było wypełnienie, zgodnie z obowiązującymi wówczas przepisami imigracyjnymi¹, tzw. landing card. Był to mały formularz, na którym należało podać dane personalne oraz adres pobytu w Wielkiej Brytanii. Jedną z wymaganych informacji dotyczyła obywatelstwa. W formularzu użyte zostało określenie *nationality*. Byłem tym nieco zdziwiony, mając w pamięci inne słowo angielskie – *citizenship*. W czasie ponad dwutygodniowego pobytu na ziemi brytyjskiej miałem okazję dowiedzieć się, że tamtejsze pojęcie narodowości jest inne niż polskie, że dla Brytyjczyków narodowość i obywatelstwo, to pojęcia praktycznie tożsame. To, że w Polsce kwestia narodowości i obywatelstwa były oceniane inaczej, niż w Wielkiej Brytanii wynika z różnego dziedzictwa historycznego. Gdy w XIX w. powstawały nowe państwa, Polska znajdowała się pod zaborami. Dopiero po odzyskaniu niepodległości można było zacząć nadrabiać zaległości.

Polska nie jest na obszarze europejskim wyjątkiem. Z opóźnieniem w budowaniu nowoczesnej tożsamości narodowej mamy do czynienia w przypadku Austrii. W kraju tym, jeszcze później niż w Polsce – dopiero po zakończeniu II wojny światowej – podjęto działania, mające na celu ukształtowanie narodu austriackiego. Tematem niniejszego opracowania jest kwestia przemian austriackiej tożsamości narodowej, które doprowadziły do powstania narodu austriackiego.

¹ Chodzi tu o tzw. Immigration Act z 1971 r. Więcej na ten temat zob. *UK 2005, The Official Yearbook of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*, red. Carol Summerfield i in., London 2004, s. 104.

1. Kontekst historyczny

W 1976 r. w Austrii świętowano milenium. Z tej okazji na okolicznościowych znaczkach pocztowych umieszczono napis: Tausend Jahre Österreich (tysiącletnia Austria). Cezurą czasową, do której się odnoszono, był początek panowania na ziemi austriackiej rodu Babenbergów. W 976 r. cesarz niemiecki Otto II mianował Leopolda I z rodu Babenbergów margrabią austriackim². Pomimo, że mówiąc o początkach Austrii wskazuje się wydarzenie sprzed ponad tysiąca lat, to jednak Austria jako nowoczesny naród powstaje dziesięć wieków później. Procesy narodotwórcze, które w XIX w. miały miejsce w innych krajach Europy, np. we Francji i w Niemczech, w Austrii „nieśmiało” rozpoczęły się po pierwszej wojnie światowej, z momentem zakończenia egzystencji monarchii austro-węgierskiej. Zintensyfikowaniu uległy zaś po 1945 r.

W okresie od II poł. XIX do początku XX w. dwa, stojące do siebie w opozycji, nurty wpłynęły i nadal wpływają na sposób pojmowania narodu austriackiego: 1. identyfikacja z państwem, przede wszystkim zaś osobą monarchy Franciszka Józefa, panującego w latach 1848-1916; 2. rewolucyjne, antymonarchistyczne idee, popularne od okresu Wiosny Ludów. W XIX w., pod panowaniem Habsburgów, nie istniała sprawa „narodu austriackiego”. Dla mieszkańców cesarstwa dwa czynniki odgrywały istotną rolę w kwestii społecznego przyporządkowania. Pierwszym z nich była instytucja państwa, której ucieleśnieniem była monarchia. Każdy mieszkaniec, niezależnie od swego pochodzenia, kultury, w tym używanego języka, był obywatelem – poddanym cesarza. Drugim czynnikiem porządkującym funkcjonowanie poszczególnych jednostek w przestrzeni austriackiej był język. Traktowano go jako element rozstrzygający o przynależności etnicznej. W ramach przeprowadzanych spisów ludności można było określić się np. jako Niemiec, Czech, Polak, Słoweńiec, Włoch itd., nigdy zaś jako Austriak. Nie można się więc dziwić, że niemieckojęzyczni mieszkańcy Austrii uważali się za Niemców³.

Po I wojnie światowej ujawniły się dwie linie polityczne, które korespondowały ze wspomnianym rozróżnieniem. Pierwszą można określić mianem konserwatywnej, której przedstawiciele przyszłość nowego państwa austriackiego widzieli w postaci nowych, respektujących katolickie wartości, a zrazem antypruskich Niemczech. Kraj ten miał kontynuować monarchię naddunajską. Austrię postrze-

² 21 lipca 976 r. wydano dokument, w którym zawarto informację, że cesarz Otto II mianował „Marchio Luitpold”. Jest to pierwsza pisana wzmianka nt. Luitpolda (Leopolda), pierwszego władcy na obszarze, który później (1 listopada 996 r.) został nazwany Ostarrichi. Zob. W. Kleindel, *Österreich, Daten zur Geschichte und Kultur*, Wien 1995, s. 31-32.

³ M. Scheuch, *Von Ostarrichi zur österreichischen Nation*, w: *Polska-Austria, Drogi porozumienia*, red. K. A. Kuczyński, A. Kozłowski, B. Miązek, Łódź 1999, s. 323-324.

gano jako odstani bastion niemieckiego ducha. Opinię tę uzasadniano nierzadko uszczypliwymi odniesieniami do dziejów narodów europejskich. Podkreślano, że kiedy Austria była już wielkim krajem, to Prusacy byli jeszcze pogańskimi barbarzyńcami⁴. Zwolennicy nurtu konserwatywnego doprowadzili w poł. lat 30. XX w. do powstania i rozwoju tzw. austrofasyzmu⁵.

W ramach drugiego nurtu, którego przedstawiciele – wywodzący się z klasy średniej inteligencji – odwoływali się do ideałów przyświecających antymonarchistycznej rewolucji wiedeńskiej z marca 1848 r., postrzegano przyszłość Austrii w ramach ogólnoniemieckiej rewolucji. Do grupy „zorientowanych na Niemcy” należeli przywódcy austriackich socjaldemokratów, m.in. Karl Renner (1870-1950), który w I i II Republice pełnił kluczowe funkcje. Był on pierwszym kanclerzem powstałego po I wojnie światowej państwa austriackiego⁶. Zwolennicy tego nurtu zyskali po wojnie przewagę. Ujawniło się to m.in. w fakcie, że w dn. 12 listopada 1918 r., w czasie obrad Tymczasowego Zgromadzenia Narodowego (niem. Provisorische Nationalversammlung) postanowiono, że nowe państwo – Niemiecko-Austriacka Republika – jest częścią składową Niemiec⁷. Idei tej, głównie za sprawą Francji, w której obawiano się wzmocnienia Niemiec, nie zrealizowano⁸. Nie oznaczało to, że zrezygnowano z połączenia z Niemcami. 2 marca 1919 r. ministrowie spraw zagranicznych: Austrii Otto Bauer i Niemiec Ulrich Brockdorff-Rantzau podpisali w Berlinie tajny protokół przewidujący w przyszłości, wbrew zastrzeżeniom państw Ententy, zjednoczenie Niemiec i Austrii. 21 marca 1919 r. Niemieckie Zgromadzenie Narodowe postanowiło, że Austria, łącznie z niemieckimi częściami Czech i Moraw, wejdzie w skład Rzeszy Niemieckiej⁹.

Idea anszlusu, która stała się rzeczywistością w 1938 r., była popularna nie tylko ze względów politycznych, związanych z chęcią przynależności do silnego organizmu państwowego, czy kulturowych, związanych z poczuciem przy-

⁴ Np. w jednej z odezwo Frontu Ojczyźnianego (niem. Vaterländische Front), masowej, ponadpartyjnej organizacji utworzonej w Austrii w 1933 r. przez kanclerza Engelberta Dollfußa zawarto następuje słowa: „Österreich ist das letzte Bollwerk des deutschen Geistes! Österreich war ein großes deutsches Land, als die Preußen noch kein Wort Deutsch sprachen und Pferdeblut den Heidengöttern opferten”. Cyt. za M. Scheuch, dz. cyt., s. 324.

⁵ *Österreich Lexikon*, red. E. Bruckmüller, Wien 2004, t. 1, s. 77.

⁶ M. Scheuch, dz. cyt., s. 325-326.

⁷ Art. 1: „Deutschösterreich ist eine demokratische Republik...”; Art. 2: „Deutschösterreich ist ein Bestandteil der Deutschen Republik...”. Cyt. za „Staatsgesetzblatt für den Staat Deutschösterreich” z dn. 15 listopada 1918 r., s. 4.

⁸ H. Wereszycki, *Historia Austrii*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1986, s. 289.

⁹ K. Fiedor, *Austria, Od gospodarki żarnej do Unii Europejskiej*, Opole 2000, s. 354.

należności do „wielkiej rodziny niemieckiej”, lecz także ekonomicznych. Po zakończeniu I wojny światowej społeczność austriacka borykała się z trudnościami natury gospodarczej. Wysokie bezrobocie¹⁰ powodowało, że powszechnie oczekiwano zmian. Oczekiwania nie zostały spełnione przez rządzące ugrupowania: Partię Chrześcijańsko-Społeczną (niem. Christlichsoziale Partei) i Socjaldemokratyczną Partię Robotników Austrii (niem. Sozialdemokratische Arbeiterpartei Österreichs). Partie te tworzyły koalicję w latach 1918-1920. Później miejsce socjaldemokratów zajęła, jako mniejszościowy koalicjant, nacjonalistyczna Wielkoniemiecka Partia Ludowa (niem. Großdeutsche Volkspartei). Brak wyraźnej poprawy sytuacji społeczno-gospodarczej i związane z tym rozczarowanie powodowały, że coraz bardziej popularne były idee narodowosocjalistyczne. Hitlerowskie hasło „praca i chleb” (niem. Arbeit und Brot), które w Niemczech okazało się być rzeczywistością, a nie pustą obietnicą, w mocny sposób przemawiały do Austriaków¹¹.

Przyłączenie Austrii do Niemiec nie spełniło oczekiwań społecznych. Grupą, która odczuła poprawę położenia, byli austriaccy robotnicy. Natomiast najważniejsze i najbardziej lukratywne stanowiska w austriackiej administracji i gospodarce zostały obsadzone przez przybyszów z Rzeszy. Austria z niepodległego państwa została „zdegradowana” – najpierw do Marchii Wschodniej (niem. Ostmark), a następnie do alpejskich i naddunajskich okręgów rzeszy (niem. Alpen- und Donau-Reichsgaue)¹². W okresie rządów hitlerowskich podjęto walkę z przeciwnikami politycznymi, w tym z Kościołem katolickim. Wielu zostało uwięzionych i straconych. Podczas wojny momentem, który wpłynął pozytywnie na nastroje społeczne, było zwycięstwo nad Francją (czerwiec

¹⁰ Po wojnie bezrobocie w Austrii wynosiło ok. 18%, zaś w latach późniejszych średnio 10%. Tendencja wzrostowa ujawniła się na początku lat 30. W latach 1932-1937 bezrobocie wynosiło ok. 24%. W 1933 r. 557 tys. Austriaków nie miało pracy. Zob. A. Höferl, *Parallelen der Budget- und Wirtschaftspolitik im Österreich der 30er Jahre mit jener seit dem Jahr 2000*, Wien 2004, s. 4; K. Fiedor, dz. cyt., s. 370.

¹¹ M. Scheuch, dz. cyt., s. 327. Znany polityk austriacki, premier Karyntii, Jörg Haider wyraził następującą opinię nt. sytuacji panującej w przedwojennej Austrii: „In Wirklichkeit ist der Nationalsozialismus nur durch den Übertritt von enttäuschten Sozialdemokraten zum Nationalsozialismus überhaupt erst ermöglicht worden. In Deutschland sowieso, aber auch in Österreich. Denn nicht die bürgerlichen Führungsschichten haben den Nationalsozialismus stark gemacht, sondern die Arbeiter waren das. Die Arbeiterschaft war enttäuscht darüber, dass ihre Anliegen – vor allem nach mehr Wohlstand – in der 1. Republik unerfüllt blieben. (...) Wie gesagt, keine Arbeit. Und das war genau das Futter für den aufkommenden Nationalsozialismus. Die bestehenden Parteien haben die Menschen enttäuscht. Mit denen wollte man nichts mehr zu tun haben. Denn aus der Sicht der Bürger und den jungen Leute konnten sie die Probleme nicht lösen”. Zob. A. Worm, *Ein Streitgespräch mit Jörg Haider*, Wien 2005, s. 59.148.

¹² M. Scheuch, dz. cyt., s. 328.

1940 r.)¹³. Trend ten zmienił się po klęsce pod Stalingradem (luty 1943 r.). Oczekiwano klęski Adolfa Hitlera¹⁴.

Czas II wojny światowej stanowił dla społeczeństwa austriackiego katharsis, które stało się okazją do wykrystalizowania nowego narodu europejskiego – Austriaków. Okazało się, że powszechnie akceptowany anszlus doprowadził do narodowej klęski, której konsekwencje dźwigano przez wiele lat po wojnie, szczególnie zaś w okresie okupacji (1945-1955). W latach 1938-1945 zostało zabitych 65 tys. osób w ramach nazistowskiej polityki czystek rasowych, 35 tys. zamordowano w więzieniach i obozach koncentracyjnych, 247 tys. zginęło na froncie, a 600 tys. zostało wziętych do niewoli¹⁵.

2. „Pierwsza ofiara nazizmu”

Momentem, który w znaczący sposób wpłynął na powojenną politykę Austrii, na obszarze krajowym, jak i międzynarodowym, była deklaracja moskiewska. Została ona podpisana przez przedstawicieli Wielkiej Brytanii, ZSRR i USA w Moskwie dn. 30 października 1943 r. Do wiadomości publicznej podano ją dzień później¹⁶. Zawarto w niej m.in. następujące stwierdzenia: Austria, to pierwszy wolny kraj, który padł ofiarą ekspansjonistycznej polityki Hitlera, i dlatego należy ją wyzwolić; okupacja Austrii jest prawnie nieważna; życzeniem aliantów jest wolna i niezależna Austria. W końcowym fragmencie deklaracji przypomniano, że Austria stanęła po stronie hitlerowskich Niemiec, i że z tego powodu będzie musiała ponieść konsekwencje. Wysokość „kary” uzależniono od zaangażowania Austrii po stronie alianckiej.

Dla przywódców oraz społeczeństwa austriackiego ważne znaczenie miało stwierdzenie nt. Austrii, jako pierwszej ofiary hitlerowskiej polityki. Stało się ono okazją do „moralnej ablucji”, do zrzucenia winy na „bliżej nieokreślonych” nazistów. Motyw pierwszej ofiary stał się później ważnym elementem politycznej retoryki, a także instrumentem gry politycznej. Np. tuż po zakończeniu wojny próbowano wykorzystać go, by odzyskać Tyrol Południowy, który w 1919 r. utracono na rzecz Włoch. Powołując się na deklarację moskiewską podkreślano, że sporny obszar powinna otrzymać Austria – ofiara nazizmu. Włosi, którzy

¹³ H. Wereszycki, dz. cyt., s. 300-301.

¹⁴ G. Jelinek, *Aus Trümmern ins Zentrum Europas*, w: *Österreich, Die Zweite Republik*, red. W. Mück, Wien 2004, s. 12.

¹⁵ M. Rauchensteiner, *Der Krieg in Österreich '45*, Wien 1995, s. 394; por. A. Romejko, *Polski duchowny „ambasadorem sprawy polskiej za granicą” – wspomnienia z pracy duszpasterskiej i naukowej w Innsbrucku (1999-2004)*, „Miesięcznik Archidiecezji Gdańskiej” 2005, s. 745.

¹⁶ Tekst deklaracji zob. W. Kleindel, dz. cyt., s. 373.

współpracowali z Niemcami, powinni ponieść tego konsekwencje. Argumentacja ta została odrzucona przez aliantów¹⁷.

Interesującym przykładem wykorzystania motywu „austriackiej ofiary” jest radiowe orędzie, które kanclerz Julius Raab wygłosił 15 maja 1955 r., w dniu podpisania przez przedstawicieli mocarstw okupacyjnych i Austrii traktatu państwowego. Raab powiedział m.in.: „Unser Land war das erste, das 1938 der Machtgier eines Diktators zum Opfer gefallen ist. Österreich war das erste Glied in der Kette, die unentrinnbar die ganze Menschheit in ein gigantisches Völkermorden hineinzog. Österreich war damals das erste Opfer in der Reihe der versklavten Staaten geworden: Möge es ein Symbol sein, daß nunmehr Österreich nach zehn Jahren wieder befreit ist”¹⁸.

W związku z pozycjonowaniem Austrii jako pierwszej ofiary, podjęto kroki, które miały na celu reinterpretację anszlusu. Zaczęto prezentować go, jako wrogi akt obcego mocarstwa. „Prawdziwy anszlus” stał się tematem tabu, którego odkrywanie do chwili obecnej budzi w społeczeństwie austriackim uczucia niedowierzania, zmieszanego ze sprzeciwem. Miało to na celu uwolnienie społeczeństwa od współodpowiedzialności, w tym moralnej, za popełnione zbrodnie. Współcześni badacze austriaccy określają prezentowanie Austrii jako pierwszej ofiary mianem „bezczelnego kłamstwa”. Podkreślają, że stwierdzenie, że „Austria jest wolna” (w domyśle od okupantów: USA, ZSRR, Wielkiej Brytanii i Francji), nie miały swego odpowiednika w 1945 r. w słowach „Austria jest wolna” (od Niemców)¹⁹. Słowa o „bezczelnym kłamstwie” wydają się zbyt mocnym określeniem w odniesieniu do wydarzeń w powojennej Austrii. Należy pamiętać, że w tamtym czasie chodziło o obronę bytu społecznego. Zachowanie przywódców, którzy byli odpowiedzialni za los rodaków, było uzewnętrznieniem „instynktu samozachowawczego” austriackiego społeczeństwa, które dotknięte było powszechnie panującą biedą, objawiającą się m.in. w poważnych niedostatkach w zaopatrzeniu, bezrobociu, panujących chorobach. Problemem było zapewnienie surowców energetycznych, dzięki którym można było przetrwać zimowe miesiące²⁰.

¹⁷ J. Kozeńki, *Austria 1918-1968, Dzieje społeczne i polityczne*, Poznań 1970, s. 283-284.

¹⁸ „Nasz kraj był pierwszym, który w 1938 padł ofiarą żądzy władzy ze strony dyktatora. Austria była pierwszym ogniwem łańcucha, który w nieunikniony sposób wciągnął całą ludzkość w gigantyczną zbrodnię dokonaną na narodach. Austria stała się wtedy pierwszą ofiarą wśród zniewolonych państw. Niech to, że Austria od dzisiaj, po dziesięciu latach, jest wolna, stanie się ważnym symbolem”. Cyt. za S. Breuss, K. Liebhart, A. Priebesky, *Österreichische Nation, österreichisches Nationalbewußtsein und österreichische Identität*, w: *Handbuch des österreichischen Rechtsextremismus*, red. B. Bailor-Galanda, Wien 1993, s. 547 (tłum. A.R.).

¹⁹ Tamże, s. 547.

²⁰ H. Portisch, S. Riff, *Österreich II, Die Wiedergeburt unseres Staates*, Wien 1985, s. 460-462. W okresie powojennym popularna była akcja wysyłania dzieci do Szwajcarii i na Węgry, gdzie mogły spędzić miesiące zimowe; zob. tamże, s. 461.

Christa Zöchling (ur. 1959), dziennikarka, autorka biografii Jürga Haidera (*Haider, Licht und Schatten einer Karriere*, Wien 1999, pol. wydanie *Haider, kim jest*, Kraków 2000) stwierdziła: „W oficjalnym austriackim spojrzeniu na historię (...) na przeszkodzie trudnemu przyznaniu się do faktu, iż pierwsza ofiara Hitlera musi zobaczyć w sobie również sprawcę, leżało wprowadzenie po wojnie pojęcia «Befreiung» (oswobodzenie), które na dziesiątki lat zakorzeniło się w zbiorowej świadomości. Powiązanie Austrii z reżimem hitlerowskim tym samym uznane zostało za tabu. (...) Białe plamy w historii, które w kraju tym powstały w wyniku przemilczania ciemnych czasów, doprowadziły do zrodzenia mitu ofiary, w którym każdy mógł się odnaleźć: socjaldemokraci, chrześcijańscy demokraci, a nawet wielu członków NSDAP; o ile w 1945 roku przystąpili do którejś z partii rządzących, a także oczywiście samo państwo austriackie, którego przez siedem lat w ogóle nie było na mapie świata. Uchodzenie za ofiarę było w tym kraju zawsze wygodną formą egzystencji. O prawdziwych ofiarach oczywiście nigdy nie było mowy”²¹.

3. Ku narodowi austriackiemu

W okresie II Republiki nastąpiło rozdzielenie dwóch pojęć dotyczących kwestii narodowej, które do tej pory funkcjonowały, nie koniecznie w formie zwerbalizowanej, w świadomości Austriaków w sposób paralelny, nierzadko nakładający się na siebie. Chodzi tu o naród austriacki w sensie Staatsnation i Kulturnation. Staatsnation (dosł. naród państwowy) odnosi się do narodu, jako kategorii politycznej. To naród, o którego egzystencji decyduje wola społeczeństwa, które w oparciu o wspólne cele, wartości i poczucie wspólnoty, decyduje się na polityczne zorganizowanie. Staatsnation ideologicznymi korzeniami sięga rewolucji francuskiej. Natomiast w Kulturnation (dosł. naród kulturowy) ważną rolę odgrywa: język, kultura i pochodzenie etniczne. Mamy tu do czynienia z rozumieniem narodu w sensie etnicznym²².

²¹ C. Zöchling, *Haider, kim jest*, Kraków 2000, s. 51. Potwierdzeniem panującej niechęci mówienia o winach z okresu II wojny światowej jest fakt opieszalych działań w kwestii wypłat odszkodowań robotnikom przymusowym i innym osobom pokrzywdzonym w czasie II wojny światowej na ziemi austriackiej. Podjęcie konkretnych działań miało miejsce dopiero kilkadziesiąt lat po wojnie. Zbiegło się to w czasie z bojkotem zastosowanym przez państwa Unii Europejskiej wobec Austrii, po odniesieniu w październiku 1999 r. przez Wolnościową Partię Austrii (niem. Freiheitliche Partei Österreichs, FPÖ), której liderem był Jörg Haider, sukcesu wyborczego. Wskazywano, że pozytywne załatwienie sprawy robotników przymusowych i innych poszkodowanych, było rodzajem „wkupienia się w łaski” wspólnoty międzynarodowej, czego jednak nie potwierdzają władze austriackie. Por. A. Romejko, dz. cyt., s. 741-743.

²² S. Breuss, K. Liebhart, A. Pribesky, dz. cyt., s. 549.562; por. A. Chodubski, *Jednostka, naród, państwo*, w: *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, red. B. Szmulik, M. Żmigrodzki, Lublin 2004, s. 148-150.

W okresie alianckiej okupacji oraz po odzyskaniu suwerenności przedstawiciele elit politycznych, spośród których wielu przed wojną było zwolennikami anszlusu i identyfikowania się z narodem niemieckim, w tym m.in. Karl Renner (od kwietnia 1945 r. kanclerz, a od grudnia 1945 r. prezydent Austrii), podjęli kroki na rzecz umocnienia w społeczeństwie austriackim przekonania, iż stanowią Staatsnation. Pojęcie to było wygodne, gdyż zawierała się w nim idea odrzucenia anszlusu, jako wrogiego i nieakceptowanego w społeczeństwie austriackim aktu agresji ze strony sąsiedniego mocarstwa, a jednocześnie zmuszało do ustawienia się w pewnej opozycji w stosunku do Niemców. W tym czasie znacząca grupa społeczna identyfikowała się z narodem niemieckim w sensie etnicznym. Podkreślanie austriackiej tożsamości narodowej i idące za tym działania propagandowe ze strony elit stopniowo zaczęły przynosić rezultaty²³.

Okolicznością sprzyjającą okazał się fakt wzrostu dumy narodowej Austriaków. Znalazła ona swój wyraz na płaszczyźnie politycznej, kulturalnej i gospodarczej. W okresie powojennym rząd austriacki starał prowadzić samodzielną politykę, w tym wobec Niemiec. „Kością niezgody” okazał się majątek niemiecki pozostawiony w Austrii. Władze austriackie usprawiedliwiały przejęcie go tym, że w latach 1938-1945 Austria poniosła straty wyższe, niż skonfiskowane dobra. Problematiczna była też niemiecka ocena traktatu państwowego. Uważano, że formuła „traktat państwowy przez neutralność” stanowiła wyzwanie dla prozachodniej orientacji Konrada Adenauera. Potwierdzeniem panujących napięć był fakt, że na pewien czas odwołano z Wiednia niemieckiego ambasadora. Należy podkreślić, że polityka austriacka zakończyła się sukcesem – zachowano integralność państwa – czego nie można powiedzieć o Niemczech. W ramach realizowania „aktywnej polityki neutralności” przywódcy austriaccy nie chcieli traktować NRD, jako „państwa bez obywateli”. Z tego powodu odrzucano krytyczne wypowiedzi władz RFN nt. współpracy Austrii i NRD²⁴.

Na poziomie kultury zaczęto dostrzegać specyficzność austriacką. Wydarzeniami, które obecnie stanowią okazję do podkreślania austriackości są: 1. muzyka austriacka („od wiedeńskiej muzyki klasycznej do kwartetu Schrammel”²⁵); 2. film austriacki, w którym szczególnie akcentuje się urodę kraju, a w którym nierzadko występują w głównych rolach popularni sportowcy; 3. nostalgia za „starymi, dobrymi” czasami monarchii habsburskiej; 4. wielkie wydarzenia kul-

²³ S. Breuss, K. Liebhart, A. Pribesky, dz. cyt., s. 558-559.562.

²⁴ D. Popławski, *Austriacka polityka neutralności, 1955-1995*, Warszawa 1995, s. 106-109.

²⁵ Nazwa ta pochodzi od nazwiska braci Johanna i Josefa, którzy razem z dwoma innymi muzykami utworzyli w 1879 r. kwartet. Wkrótce stał się on „ikoną” wiedeńskiej muzyki rozrywkowej; zdobył popularność w kraju i zagranicą. Zob. *Österreich Lexikon*, t. 3, s. 166.

turalne, m.in. koncert i bal noworoczny, festiwal operowy i teatralny w Salzburgu²⁶ oraz wielkie wystawy, mające na celu promocję austriackiej historii²⁷.

Przeciwieństwem relacji politycznych, odznaczających się śmiałością i niezależnością w stosunku do Niemiec Zachodnich, były stosunki gospodarcze. Austria była mocno uzależniona od współpracy gospodarczej z RFN. Kraj ten był głównym partnerem handlowym, a jednocześnie największym źródłem inwestycji zagranicznych. Niemcy, którzy chętnie odwiedzają Austrię, mają niebagatelne znaczenie dla branży turystycznej. To ściśle powiązanie z Niemcami określano niekiedy mianem „cichego anszłusu”²⁸. Obecnie sytuacja zmieniła się na korzyść Austrii. Gospodarka austriacka stoi na wyższym poziomie niż niemiecka. Odzwierciedla się to m.in. w przeciętnych zarobkach, które są wyższe niż w Niemczech, oraz niższym bezrobociu. Konsekwencją tego jest pewna nowość – Niemcy, którzy „za chlebem” przybywają do Austrii. Wielu z nich znajduje zatrudnienie jako pracownicy sezonowi w rolnictwie oraz w obsłudze ruchu turystycznego²⁹.

Czyms, co ma decydujące znaczenie dla narodowości, jest świadomość narodowa, a więc to, co sami zainteresowani sądzą, mówią o sobie. Zdanie austriackiego społeczeństwa nt. „kim jesteśmy” ewoluowało od postawy postrzegania się jako Niemców, do powszechnego uznania bycia Austriakami, narodem niezależnym od niemieckiego. W 1965 r., w ramach przeprowadzonych badań, uzyskano następujące wyniki: 48% badanych odpowiedziało, że Austriacy są jednym narodem; 23% – Austriacy powoli zaczynają czuć się narodem; 15% – Austriacy nie są narodem. W okresie późniejszym otrzymano odpowiednio wyniki: w 1977 r.: 62%, 16%, 11%; w 1992 r.: 70%, 15%, 8%. Ci którzy odrzucają austriacką narodowość okazują się więc stanowić coraz mniejszą grupę. Biorąc pod uwagę interpretację najnowszej historii Austrii, zmianie ulegało postrzeganie momentu, kiedy rozpoczęła się egzystencja austriackiego narodu. W ramach badań przeprowadzonych na przełomie 1980/1981 większość wskazała na okres powojenny (po 1945 r.) lub na moment podpisania traktatu państwowego i ogłoszenie neutralności (1955). Niewielka grupa (8%) wskazała, że momentem tym był okres po zakończeniu I wojny światowej, po upadku

²⁶ Informacje nt. ww. imprez można znaleźć na stronach internetowych: <http://www.wienerphilharmoniker.at/>; <http://www.staatsoper.at/>; <http://www.salzburgfestival.at/>.

²⁷ S. Breuss, K. Liebhart, A. Pribesky, dz. cyt., s. 561.

²⁸ D. Popławski, dz. cyt., s. 109-111.

²⁹ Nie wszyscy Austriacy akceptują tę sytuację. Np. w lipcu 2005 r. Fritz Dinkhauser, dyrektor Izby Pracowniczej (niem. Arbeiterkammer) w Innsbrucku, określił Niemców mianem „wrogów austriackiego rynku pracy”. Wypowiedź ta była przyczyną krytyki ze strony niemieckiej. Oceniono ją jako skandaliczną i niezgodną z „duchem europejskim”. Por. G. Hofer, *AK will Barrieren für ausländische Arbeitskräfte*, „Die Presse” z dn. 21 lipca 2005 r., s. 15.

monarchii austro-węgierskiej. W badaniach przeprowadzonych w 1970 r. grupa ta była dwukrotnie większa (22%). Znamienny jest fakt, że nie wskazywano na okres I Republiki, jako czas o istotnym znaczeniu dla kształtowania się austriackiej tożsamości narodowej. Większość Austriaków odczuwa dumę z bycia narodem. W badaniach z 1989 r. pozyskano informację, że 53% Austriaków jest bardzo dumnych, a 35% – dumnych. Duma narodowa Szwajcarów (31% – bardzo dumni; 40% – dumni) i Niemców (21% – bardzo dumni; 45% – dumni) w porównaniu z Austriakami okazuje się być wyraźnie niższa³⁰.

Obecnie opinia, że Austriacy stanowią naród, jest powszechnie przyjmowana. W czasie wielokrotnych pobytów w Austrii miałem okazję przekonać się, że jest to stan faktyczny. Nierządsko, na nieco uszczypliwe pytanie, „czy aby na pewno jesteście Austriakami?” spotykałem się ze zdziwieniem, że można tego typu pytania stawiać, że można w tej kwestii mieć wątpliwości. Próby wyłamania się i promowania innych opinii oceniano negatywnie. Wskazuje się, że tego typu zachowanie ma charakter skandaliczny, gdyż w ten sposób podważa się panujący w Republice Austriackiej porządek społeczny, a jednocześnie otwiera się drogę dla postaw skrajnie nacjonalistycznych³¹.

Zakończenie

Austria jest interesującym przykładem drogi prowadzącej do nowoczesnie rozumianej świadomości narodowej. Jako naród pojmowany w kategorii politycznej, dla której ważkie znaczenie ma wola obywateli, stanowią Austriacy młodą, liczącą kilkadziesiąt lat społeczność. Wprawdzie już w XIX w. występowały w państwie austriackim nurty, które później wpłynęły na kształt tożsamości narodowej, to jednak z intensywnymi procesami przemian, które doprowadziły do ukształto-

³⁰ S. Breuss, K. Liebhart, A. Pribesky, dz. cyt., s. 556-558.

³¹ Do większych skandali w tej kwestii należy wypowiedź Jörga Haidera, byłego lidera FPÖ, a obecnie działacza Przymierza Na Rzecz Przyszłości Austrii (niem. Bündnis Zukunft Österreich), który określił naród austriacki mianem „ideologicznego potworka” (niem. ideologische Mißgeburt). 18 sierpnia 1988 r., w czasie audycji telewizyjnej *Inlandsreport*, Haider wyraził następującą opinię: „Das wissen Sie ja so gut wie ich, daß die österreichische Nation eine Mißgeburt ist, eine ideologische Mißgeburt. Denn die Volkzugehörigkeit ist die eine Sache, und die Staatszugehörigkeit ist die andere Sache. Man hat ja versucht, nach 1945, um hier die besondere Distanz zur Vergangenheit zu wahren, diese österreichische Nation zu schaffen, damit einen Bruch der jahrhundertelangen Geschichte vollzogen. Denn es geht darum, welchen Beitrag Österreich im Rahmen der deutschen Geschichte getragen hat”. Cyt. za B. Bailer, „*Ideologische Mißgeburt*” und „*ordentliche Beschäftigungspolitik*”, *Rechtspopulistische Skandale*, [w:] *Politische Affären und Skandale in Österreich, Von Mayerling bis Waldheim*, red. M. Gehler, H. Sickinger, Thaur – Wien – München 1995, s. 666.

wania się narodu austriackiego, mamy do czynienia dopiero od czasu po zakończeniu II wojny światowej. U podstaw procesów narodotwórczych stoi m.in. „błogosławiona wina” przedstawicieli austriackiej elity. W obliczu zagrożenia narodowego bytu, jakim była okupacja aliancka, wykorzystano stwierdzenie, że Austria była pierwszą ofiarą polityki Adolfa Hitlera. Umożliwiło to dokonanie reinterpretacji najnowszej historii, w ramach której odpowiedzialność za zbrodnie wojenne zrzucano na naród niemiecki. Aby to mogło dobrze funkcjonować, konieczne było uznanie, że Austriacy są narodem niezależnym od niemieckiego. Z biegiem czasu opinia ta została zaakceptowana przez większość społeczeństwa. Obecnie jest ona powszechnie przyjmowana. Czynnikiemami wzmacniającymi austriacką tożsamość narodową są sukcesy, które kraj ten odnosi na polu politycznym, gospodarczym i kulturalnym.